

Genowefa Horoszko

Muzeum Narodowe w Szczecinie

OD PŁACIDŁ DO KART KREDYTOWYCH

Trudno wyobrazić sobie istnienie jakiegokolwiek społeczności cywilizowanej bez pieniądza. Trudno wyobrazić sobie przedmiot bardziej powszechnego zainteresowania niż pieniądz. Przemiany jego postaci i funkcji społeczno-ekonomicznych, od prymitywnych początków do wysoko zorganizowanych form współczesnych, są pochodną rozwoju społeczeństwa, stanowią jeden z efektów i instrumentów organizacji państwa. Od najdawniejszych czasów ludzie wymieniali między sobą różne przedmioty lub produkty, które mieli w nadmiarze. Z czasem wybrane towary, powszechnie pożądane i przyjmowane, jak bydło, skóry, futra, płótna, sól, muszle czy ziarno, zaczęły pełnić funkcję miernika wartości lub środka płatniczego (płacidła). W zależności od regionu, niektóre z tych „surogatów pieniądza” stały się rzeczywistym pieniądzem, gdyż używano ich już wyłącznie do płacenia. W miarę rozwoju życia gospodarczego rolę płacidła zaczęły pełnić rozmaite przedmioty wykonane z kruszców szlachetnych. To w złocie i srebrze ludzkość dostrzegła ostatecznie największą wartość. Panujący prawnie zagwarantowali nakaz przyjmowania bitym i oznakowanym przez siebie monetom, a w skutek częstej wymiany, uczynili z nich poważne źródło bogacenia się. W poszczególnych krajach, w wielowiekowym procesie upowszechniania pieniądza kruszcowego, różne środki wymiany przeplatały się ze sobą, a moment ich wejścia na rynek i czas użytkowania był niejednakowy. Przez długi czas po wprowadzeniu monet krążyły w obiegu równocześnie dawne płacidła i jednostki wagowe (talenty, miny, grzywny itp.). Niezmiernie ważny jest przy tym fakt, iż dopiero z początkiem okresu nowożytnego pieniądz kruszcowy zaczął być postrzegany jako czynnik rozwoju zamożności i potęgi kraju, nie zaś jako źródło osobistych dochodów panującego. Pełnowartościowy, rzadko wymieniany pieniądz był jednym z podstawowych czynników zapewniających równowagę rozwoju gospodarczego. Dzisiaj, chociaż świat odszedł od systemów walutowych, ta zasada obowiązuje i nazywa się elastyczną polityką monetarną. W szczyptych ramach niniejszego opracowania uwaga została skupiona na najważniejszych wydarzeniach – kamieniach milowych powszechnych dziejów pieniądza. Nie ulega wątpliwości, że rolę tę odegrały: organizacja mennictwa greckiego i rzymskiego, wprowadzenie do obiegu srebrnego denara i grosza, narodziny złotego dukata, wybitcie talara i rozpowszechnienie pieniędzy papierowych, powstanie światowych systemów waluty srebrnej i złotej oraz narodziny banków i kart płatniczych.

1. Płacidła afrykańskie, XV–XX w.,
Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Początki pieniądza przedmonetarnego

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych płacidel na świecie była sól, która przetrwała w transakcjach do czasów nam współczesnych na terytorium Afryki (Etiopia, Nigeria). Na Słowiańszczyźnie popularnym płacidłem za poszukiwane towary, m.in. niewolników, konie, futra, miód były starannie tkane chusteczki lniane – płatki, których używano tylko do płacenia (stąd słowo „płacić”). Na dłuższą metę, tego rodzaju środki płacnicze okazały się niewygodne w częstym użyciu i niemożliwe do podziału, stopniowo więc przechodzono na posługiwanie się odważanymi i ostemplowanymi kawałkami metalu szlachetnego. W starożytności systemy wagowe odegrały ważną rolę w powstaniu i ustaleniu się wartości pieniądza. Dwie największe cywilizacje świata starożytnego – Mezopotamia i Egipt, choć nigdy nie stworzyły własnej monety, przyczyniły się w zasadniczy sposób do powstania pieniężnego systemu wagowego. Najstarsze zapisy o płaceniu szlachetnym kruszczem pochodzą ze starożytnej Mezopotamii sprzed 4500 lat. Inskrypcje zapisane na glinianych tabliczkach opisują transakcje, w których za wielkie bogactwa tych ziem – zboże, bawełnę, olej – płacono odpowiednio odważanym złotem, srebrem i miedzią. Używano różnych odważników do poszczególnych rodzajów kruszców. Istotny był ciężar, nie zaś kształt czy rozmiary kawałków metalu. Często więc pieniądzem były przedmioty użytkowe, które zatraciły swój pierwotny charakter – złote pierścienie, bransoletki, przedmioty domowe i kultowe lub po prostu stopione kawałki czy placki szlachetnego metalu. Z biegiem czasu pojawił się zwyczaj stemplowania tychże środków wymiany, jako gwarancji ich wartości.

Początki monety

Moneta wykształciła się w wyniku długotrwałej ewolucji niezależnie od siebie w kilku różnych częściach świata starożytnego – Grecji, Azji, Chinach, Indiach. Rzymska nazwa pieniądza – pecunia – świadczy o upatrywaniu bogactwa w bydło (pectus). Bydło długo służyło za środek wymiany, nawet w bardzo odległych od siebie krajach. Do dzisiaj w Indiach rupia jest nazwą monety i w tłumaczeniu znaczy bydło. Najstarsze znane nam monety powstały w VII wieku p.n.e. w greckich koloniach na terenie Lidii (dzisiejszej Turcji). Były to ostemplowane znakami gwarantującymi wagę i jakość kruszcu, kawałki naturalnego stopu złota i srebra tzw. elektronu. Trzy wieki były potrzebne, by idea bicia monet rozprzestrzeniła się z zachodnich terenów Azji Mniejszej na cały świat grecki, od Italii po Libię.

Mennictwo starożytnej Grecji było ściśle związane z podziałami politycznymi. Duże rozdrobnienie spowodowało, że wiele miast-państw miało całkowitą niezależność, z prawem bicia monet. W okresie od VII do III wieku p.n.e. funkcjonowało ok. 1400 mennic i wiele systemów wagowo-pięniężnych, między którymi zachodziła współzależność. Znaczenie określonych systemów zależało od roli i pozycji poszczególnych miast. Wymienialność walut była możliwa dzięki staterowi, podstawowej jednostce systemu monetarnego Grecji. Miasta wybijały na kawałkach elektronu najbardziej charakterystyczne dla siebie wyobrażenia, związane z panującym tam kultem, np. w Efezie umieszczano pszczołę – godło Artemidy, w Milecie – lwa, który był atrybutem Apolla. Podboje Aleksandra Macedońskiego zakończyły okres potężnych miast-państw i zapoczątkowały epokę hellenistyczną, w której największymi potęgami były Egipt i Syria, przejściowo również Macedonia.

2. Macedonia, tetradrachma Aleksandra Wielkiego, 315/314 r. p.n.e., Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Na terenach podbitych przez Aleksandra, od Egiptu aż do Indii, ujednociono system monetarny i wprowadzono jedną stopę attycką do bicia monet (złotych i srebrnych) we wszystkich mennicach imperium. W całej monarchii jedynym i powszechnym środkiem obiegowym była tetradrachma ateńska. Większość monet miast greckich spadła do roli pieniądza lokalnego.

Zupełnie niezależnie powstawał pieniądz w Chinach, gdzie od najdawniejszych czasów w charakterze jednostek pieniężnych występowały odlewane z brązu, miniaturowe noże, łopaty, klucze, widły. Kilka wieków przed naszą erą w miejsce tych przedmiotów pojawiły się monety – brązowe krążki z napisami.

W Indiach historia pieniądza sięga przełomu VII i VI wieku p.n.e. Pojawiły się wówczas monety w postaci cienkich (ok. 3,5 g), prostokątnych blaszek srebrnych.

Mennictwo w okresie rzymskim

W państwie rzymskim początki pieniądza metalowego datowane są na schyłek IV wieku p.n.e. Były to ciężkie płyty lanego brązu (ok. 1,5 kg) z prymitywnymi wizerunkami, m.in. byka, dzika, słonia, których wartość nabywcza równała się wartości zawartego w nich metalu. Emisje srebrne pojawiły się ok. 280 roku p.n.e. w oparciu o zasady greckiego systemu monetarnego. Zreformowane mennictwo Republiki Rzymskiej, w którym obok złotych aureusów i miedzianych asów bito srebrnego denara z charakterystycznym wizerunkiem bogini Romy na awersie, stało się podstawą ustroju pieniężnego Cesarstwa.

3. Republika Rzymska, denary z okresu 137–79 r. p.n.e. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Założyciel Cesarstwa – Oktawian August, rozbudował znacznie system monetarny, zastrzegając dla władcy emisję pieniądza z kruszców szlachetnych, natomiast bicie monety brązowej pozostawił w kompetencji rzymskiego senatu,

krajów podległych i miast. Monety z tego okresu nosiły z reguły na awersie głowę lub popiersie panującego, na stronie odwrotnej personifikacje cnót, idei, czy wyobrażenia posiadające określone walory propagandowe. W polityce menniczej cesarzy rzymskich występowały monety złote (aureusy), srebrne (denary) i brązowe (asy, sesterce, follisy, semisy). Kryzys polityczny i gospodarczy Cesarstwa w III wieku zrujnował system monetarny. Brak złota i srebra doprowadził do bicia monet z coraz gorszego kruszcu i o mniejszej masie. Denar stał się monetą miedzianą, zaledwie posrebrzaną, ciężar aureusa spadł drastycznie z 6,21 g do 0,74 g. Znacznej dewaluacji uległy też monety miedziane – follisy. Reformy podejmowane zarówno przez cesarza Dioklecjana (294), jak i Konstantyna Wielkiego (312 i 320), nie uporządkowały gospodarki pieniężnej. Trwałym rezultatem reform Konstantyna było wprowadzenie nowej złotej monety – solida, który zgodnie ze swoją nazwą (mocny, trwały) przetrwał Cesarstwo i stał się pieniądzem międzynarodowym.

4. Cesarstwo Rzymskie, denary i antoniniany z lat 193–251, Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

U schyłku IV wieku Imperium Rzymskie zostało podzielone na dwie części: wschodnią i zachodnią. W okresie wczesnobizantyjskim (V-VI wiek) moneta bita w Cesarstwie Wschodnim niewiele różniła się od pieniądza rzymskiego. Dominującym wyobrażeniem awersów było popiersie władcy w diademie – najważniejszym atrybucie monarchy, na rewersie zaś dominowały postacie bóstw pogańskich. W 2. połowie VI i w VII stuleciu w mennictwie bizantyjskim zaznaczyły się tendencje do odchodzenia od wzorów antycznych. Miejsce wyobrażeń figuralnych zaczął zajmować chrześcijański symbol krzyża, popiersie Chrystusa Pantokratora, Matki Boskiej, czy postacie świętych. W VIII wieku dokonał się zasadniczy etap

przejścia od łacińskiego języka legend do greckiego. Wzrost elementów religijnych w wyobrażeniach i napisach na monetach miał podkreślać boskie pochodzenie władzy cesarskiej.

Mennictwo na terenach Barbaricum

Po upadku Cesarstwa zachodniorzymskiego, w okresie „wędrowek ludów” (V-VII wiek) plemiona barbarzyńskie (Wizygoci, Ostrogoci, Frankowie, Burgundowie, Wandalowie) w mennictwie naśladowały wzory antyczne. W handlu dalekosiężnym posługiwano się pieniędzmi złotymi, które były wiernymi kopiami monet cesarskich. Z mniejszą dokładnością naśladowano stemple monet srebrnych i brązowych. Pod koniec V wieku na monetach srebrnych pojawiły się po raz pierwszy imiona i wyobrażenia władców germańskich. Z tradycją antyczną zerwała dopiero reforma monetarna Karola Wielkiego (790), która wprowadziła ujednolicone wzorce wagowe i ikonograficzne w całym kraju. System pieniężny opierał się na srebrnych denarach i półdenarach (obolach), bitych z nowej jednostki obrachunkowej - funta (ok. 400 g). Karoliński system monetarny, wprowadzony przez Normanów w Anglii w XI wieku, ze zmienionymi nazwami monet, przetrwał tam aż do 1971 roku, kiedy to Wielka Brytania przeszła na system dziesiętny.

Mennictwo europejskie okresu wczesnego średniowiecza (VII-XI wiek) oparte było na srebrnym denarze i przez długi czas miało monometaliczny charakter. Za ostatnich Karolingów pojawił się chaos w obiegu pieniężnym, spowodowany rozdawnictwem przywilejów mennicznych. Lokalni książęta, duchowni i miasta produkowali monetę według własnego uznania, a prawo bicia monet traktowali jak własne źródło dochodów. Dopiero reformy Karola Łysego (864) ustabilizowały sytuację na rynku, a surowe kary miały zabezpieczyć królewskie prawo mennicze. Wiele elementów mennictwa karolińskiego przetrwało do przełomu X i XI wieku, kiedy to stopniowo zaczął zanikać monolityczny obraz mennictwa europejskiego. W 1. połowie X wieku na wschód od Renu, na pozbawionych dotąd tradycji mennicznych obszarach Europy, pojawiły się monety udzielnych władców. Zainicjowali swoją działalność menniczą władcy Saksonii, Czech, Polski, Rusi, Danii, Szwecji, Norwegii, a na początku XI wieku królowie Węgier.

Mennictwo w okresie średniowiecznym

Mennictwo średniowieczne od 2. połowy XI wieku cechuje silnie posunięta regionalizacja, w związku z upowszechnieniem monety i coraz większym jej udziałem na rynku lokalnym. Wyczerpanie się zasobów kruszcowych w Europie było przyczyną używania w handlu surogatów pieniądza – skór, miodu, soli, bursztynu. Dopiero odkrycie złóż srebra w Górach Harzu w Saksonii pozwoliło władcom niemieckim (Bawarii i Saksonii) rozwinąć mennictwo na dużą skalę. Efektem tej działalności były masowo bite denary krzyżowe (krzyżówki) oraz denary Ottona i Adelajdy.

5. Saksonia, denary krzyżowe i denary Ottona i Adelajdy, XI w., Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

W okresie XII-XIII wieku największym problemem utrudniającym rozwój gospodarczy było psucie monet poprzez obniżanie ich ciężaru i próby. W konsekwencji dochodziło do bicia bardzo cienkich, jednostronnych monet (tzw. brakteatów) i wymiany pieniędzy kilkakrotnie w ciągu roku. Rozkwit rzemiosła i handlu w Europie Południowo-Zachodniej wymagał wprowadzenia do obiegu grubszej, bardziej wartościowej monety. Od 3. ćwierci XII wieku zaczęto produkować pieniądze o wyższym nominale niż denar, początkowo bite w srebrze, później w złocie. Pierwsze srebrne grosze pojawiły się w miastach włoskich (Genua, Florencja), następnie we francuskich (Tours). Na przełomie XIII i XIV stulecia we Włoszech ukazały się złote floreny i dukaty. Moneta groszowa przyjęła się powszechnie zarówno w Hiszpanii, Francji, Niemczech, Anglii, jak i w Czechach. Masowo bity grosz czeski stał się monetą międzynarodową Europy Środkowej.

W Polsce pierwsze monety – denary, nawiązywały do wzorów anglosaskich, pojawiły się w okresie panowania Bolesława Chrobrego (992–1025) i Mieszka II (1025–1034). Z uwagi na niedostatki srebra do bicia monet, w obiegu znajdowały się monety obce, głównie – dirhamy arabskie i denary zachodnioeuropejskie. Płacono również odważanym srebrem w postaci ozdób, sztabek, drutów, placków itp. Średniowieczne systemy pieniężne składały się bowiem z jednostek wagowych i obrachunkowych, związanych z czystym kruszcem. Uniwersalne zastosowanie w Europie Środkowej zdobyła grzywna kolońska (ok. 234 g), w Polsce zaś od XIII wieku używano grzywny krakowskiej (ok. 196 g) i całego szeregu grzywien lokalnych. Rozbicie dzielnicowe sprzyjało pojawianiu się w obiegu nowych emisji kolejnych władców zwierzchnich, a z czasem również ich rodzeństwa. Z chęci osiągnięcia zysków, monety były często wymieniane (*renovatio monetae*) i w miejsce grubszych, cięższych denarów wprowadzano lżejsze i cieńsze, jak

również bite jednostronnie brakteaty. W polskim systemie monetarnym, zreformowanym na wzór czeskiego w 1315 roku przez Władysława Łokietka, podstawową jednostką obrachunkową była grzywna krakowska licząca 48 groszy. Pierwsza polska złota moneta – dukat, wybita została w 1320 roku z okazji koronacji Władysława Łokietka. Była to jednak efemeryda, a emisja monet złotych nie była kontynuowana, aż do początków XVI wieku. Za okres przełomowy w historii średniowiecznego mennictwa uznawane jest panowanie Kazimierza Wielkiego (1333–1370). Skończyła się epoka denarowa, a rozpoczęła groszowa, z kilkoma rodzajami monet: groszami, kwartnikami, ternarami, denarami. W okresie późnego średniowiecza w Polsce, w handlu lokalnym dominował denar, w wymianie hurtowej grosz praski, na rynku międzynarodowym głównie zaś dukat węgierski.

6. Polska, denary i brakteaty książęce, XII–XIV w., Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Na Pomorze Zachodnie monety docierały już od czasów starożytnych, stanowiąc wówczas w głównej mierze cenny surowiec do wyrobu ozdób. Funkcje pieniądza zaczęły pełnić dopiero od IX–X w., od czasów masowego osadzania się monet arabskich, a później również zachodnioeuropejskich. Po ustaniu dopływu monet obcych, u schyłku XI w. pojawiło się rodzime mennictwo, wzorowane na denarach zachodnioeuropejskich (okres naśladownictw łupawskich). Pierwsze oficjalne monety powstały ok. 1170 roku za panowania książąt Bogusława I i Kazimierza I. Pieniądze bito w kilku mennicach: w Kołobrzegu, Przecławiu (Prenzlau), Szczecinie, Dyminie (Demmin), Kamieniu Pomorskim i Sławnie.

7. Pomorze Zachodnie, denary i brakteaty książęce, XII–XV w.,
Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Uprawnienia mennicze poza książętami posiadali również biskupi kamieńscy i miasta. Biskupi bili monety z symbolami swojej władzy: pastorałem i mitrą, jako udzielnicy władcy terytorialni w okresie od 2. połowy XIII do końca XIV wieku. Miasta zdobywały przywileje mennicze drogą nadań lub zakupów. W 1345 roku prawo bicia monet otrzymał Szczecin. Silnie rozwinięte mennictwo miejskie zawdzięczało swoją pozycję związkom z Hanzą i wspólnie realizowanej polityce monetarnej. Skutkiem zawieranych porozumień było wprowadzenie na rynek uniwersalnych, w obrębie północnoeuropejskiego systemu monetarnego, gatunków monet: witenów, kwartników i grubych fenigów. W przeciwieństwie do prężnie rozwijającego się mennictwa miejskiego, emisje książęce były niewielkie. Dopiero u schyłku XV wieku książę Bogusław X odebrał miastom przywileje mennicze i zreformował zachodniopomorski system monetarny. W wyniku reformy w trzech książęcych mennicach: w Szczecinie, Dąbiu i Gardźcu nad Odrą (Gartz an der Oder) bito masowo nową jednostkę monetarną – szeląga. Bogusław X wprowadził na rynek również monetę złotą – guldena.

Mennictwo w okresie nowożytnym

Wzrost liczby ludności w Europie i stopnia upieniężnienia rynku spowodował większe zapotrzebowanie na pieniądź. Podaż kruszców szlachetnych nie zaspokajała popytu, pieniądź ulegał dewaluacji, co niekorzystnie odbijało się na cenach. Odkryte pod koniec XV wieku w Europie (Tyrol, Czechy) bogate złoża srebra umożliwiły krajom z lepiej rozwiniętą gospodarką na dobre zaopatrzenie w pieniądź oraz bicie grubych monet – talarów. W 2. połowie XVI wieku talary rozpowszechniły się szeroko w całej Europie, a także w Nowym Świecie. Odkrycie

Ameryki i napływ srebra amerykańskiego do Europy paradoksalnie wywołał kryzys w Hiszpanii, gdyż za wzrostem ilości kruszcu, który w większości trafiał do mennic, nie wzrastała ilość towarów na rynkach, szczególnie produktów rolniczych. Gwałtowny wzrost cen w XVI stuleciu doprowadził do rewolucji cenowej, która w różnym stopniu dotknęła kraje europejskie, także Polskę. Zaplecze surowcowe sprawiło, że na terenie Cesarstwa Niemieckiego podjęte zostały pierwsze próby zreformowania, w oparciu o monetę talarową, rozdrobnionego mennictwa, które oddziaływało na rynek pieniężny całej Europy Środkowej.

8. Cesarstwo Niemieckie, talary, XVI-XVII w.
Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Od połowy XVII wieku na czoło państw europejskich wysunęły się Anglia i Francja, które prowadziły handel połączony z podbojami i grabieniem kolonii. W obiegu pieniężnym w XVIII stuleciu dominował pieniądz srebrny, chociaż nie brakowało transakcji w monetach złotych i w mniejszym stopniu w miedzianych. Po olbrzymich odkryciach złota w 2. połowie XIX wieku w południowej Afryce, Australii i na Alasce zapanowała waluta złota z pełnowartościowymi monetami w tym kruszcu, które pełniły funkcję miernika wartości. W rozliczeniach światowych najważniejszą rolę odgrywał wymieniany na złoto funt szterling. Status walut międzynarodowych uzyskały jeszcze obok waluty angielskiej, frank francuski i marka niemiecka.

9. Pomorze Zachodnie, monety księcia Bogusława XIV z lat 1621–1654, Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Odkrycia geograficzne stwarzały większe możliwości na zabezpieczenie rezerw kruszcowych w polskich mennicach. U schyłku XV wieku pojawiła się nowa jednostka wyższego rzędu – złoty, wartości 30 groszy. Dla całego okresu nowożytnego ustalili się wówczas system pieniężny, oparty na obrachunkowym złotym polskim. Mennictwo ostatnich Jagiellonów charakteryzowało się dużą różnorodnością pieniądza w obiegu. Kursowały monety polskie, węgierskie, czeskie, litewskie, śląskie, pruskie, krzyżackie, niemieckie, z różną zawartością kruszcu przy tym samym nominale. Teoretyczne założenia reformy monetarnej przygotowali Justus L. Decjusz i Mikołaj Kopernik. W latach 1526–1528 wprowadzono założenia ordynacji menniczej i po raz pierwszy w historii Polski, bito monety w układzie hierarchicznym od denara do dukata, poprzez ternary, szelągi, grosze, trojaki, szóstaki. W obiegu pieniężnym zaczyna być stosowany złoty dukat, zwany też czerwonym złotym. Wzorem innych krajów w 1533 roku pojawiły się również pierwsze talary, lecz była to typowa emisja manifestacyjna. Liczne wojny i niepokoje w czasach panowania Wazów doprowadziły do kryzysu i załamania finansów państwa. Rządy Jana Kazimierza przeszły niechlubnie do historii monetarnej Polski. W 1659 roku pojawiły się monety niepełnowartościowe – miedziane szelągi, zwane boratynkami, oraz srebrne złotówki, zwane tymfami. Boratynki, tymfy i ich podróbki doprowadziły do przewrotu cen oraz ruiny ekonomicznej kraju i społeczeństwa. W 2. połowie XVII stulecia lepsza moneta, zgodnie z prawem Kopernika, została całkowicie wyparta przez gorszą. Panowanie Sasów nie zakończyło trwającej anarchii pieniężnej. W dalszym ciągu w obiegu były pieniądze wybijane w poprzedniej epoce oraz monety saskie bite w Lipsku. Wprowadzony

w okresie stanisławowskim jakościowo dobry pieniądz nie zdołał zapewnić trwałej stabilizacji gospodarczej ani politycznej w kraju. W czasie Insurekcji Kościuszkowskiej, w 1794 roku pojawił się po raz pierwszy pieniądz papierowy, który został nieufnie przyjęty przez ludność przywykłą do pieniądza kruszcowego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, po krótkim okresie używania banknotów o nazwie marki polskie, w 1924 roku wprowadzono, nawiązując do tradycji, nową walutę – złotego.

10. Polska, dukaty królewskie, XVI-XVIII w.,
Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Mennictwo zachodniopomorskie w okresie nowożytnym zorganizowane zostało na nowych zasadach. Monety bito ze srebra, złota i miedzi w układzie wielostopniowym. W XVII wieku książęta poza emisjami przeznaczonymi do obiegu, wydawali również monety pamiątkowe z okazji ważnych wydarzeń państwowych czy śmierci członków rodziny książęcej. Po śmierci w 1637 roku ostatniego księcia pomorskiego – Bogusława XIV, Pomorze Zachodnie w wyniku pokoju westfalskiego (1648) zostało podzielone pomiędzy Szwecję i Brandenburgię. Królowie szwedzcy kontynuowali w mennicy szczecińskiej bicie monet według istniejącego systemu menniczego, dopiero za panowania Karola XI przeprowadzono reformę i podstawą systemu monetarnego stał się srebrny gulden o wartości 2/3 talara. Elektorowie brandenburscy, od początku starali się o ścisłe zespolenie zajętej części Pomorza z własnym państwem. Monety były bite według brandenburskiego systemu monetarnego. Po wielu wojnach i podziałach tereny całego dawnego Księstwa Pomorskiego w 1815 roku weszły w skład państwa pruskiego i utworzyły Prowincję Pomorze ze stolicą w Szczecinie.

11. Polska, trojaki i szóstaki królewskie, XVI–XVII w., Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

Ostatnim akcentem produkcji pieniądza na Pomorzu była emisja drobnych monet i bonów zastępczych w latach wielkiej inflacji (1917–1923). Wydawcami były przeważnie miasta, nierzadko również zakłady produkcyjne, spółki kupieckie, a nawet osoby prywatne.

Obrót bezgotówkowy – weksel, przekaz, powstanie banków

Rozdrobnienie polityczne Europy u schyłku średniowiecza i towarzysząca temu zjawisku różnorodność pieniądza kruszcowego w obrocie wiązała się z częstą jego wymianą i przewożeniem w odległe strony. Interesy prowadzili wyspecjalizowani kupcy-bankierzy, którzy na ogół łączyli handel z usługami pieniężnymi. Główną rolę w licznych operacjach pieniężnych i kredytowo-handlowych odegrały miasta włoskie i flandryjskie, gdzie na przełomie XII i XIII wieku zaczęto dokonywać transakcji przy użyciu dokumentu kredytowego – weksła. W XIII wieku weksel przyjął się i rozpowszechnił w Europie Południowej i Południowo-Zachodniej. Jakkolwiek system ten miał swoje korzenie w starożytności (funkcjonowały dokumenty upoważniające do wymiany na kruszec), to usprawniły go zakony rycerskie, a po ich upadku słynni włoscy i niemieccy bankierzy, tworzący korporacje. Kupcy ci ogromne majątki zrobili na wymianie pieniędzy i pożyczkach na wysoki procent udzielanych panującym, możnym, papieżom, często w zamian za przywileje związane z handlem poszukiwanym towarem (wełną, suknem, zbożem, pieprzem) czy wyrobami ze złota i srebra. Tak wyrosły fortuny najśłynniejszych w Europie rodów bankierskich, m. in.: Medyceuszy, Bardich, Corsinich, Fuggerów, czy działających w Polsce Bonerów, Montelupich, Loitzów. Wielki kapitał przyczynił się do utworzenia w Wenecji w 2. połowie XII wieku pierwszego publicznego banku (Bank Wenecki), który przetrwał do upadku Rzeczypospolitej Weneckiej w 1797 roku. W ciągu XIV wieku centrum handlowo-kredytowe Europy przesunęło się z Włoch (Florencja) do Flandrii (Brugia), zaś w XV stuleciu do Brukseli, Amsterdamu i Lejdy. Na ziemiach polskich pierwsze banki powstały w XVI wieku w kilku miastach Polski: Krakowie, Lwowie i Warszawie.

Do najstarszych świadectw obrotu bezgotówkowego należy również przekaz pieniężny, którego początki sięgają starożytności i pisma klinowego. Zabytki archeologiczne z terenów Bliskiego Wschodu jednoznacznie poświadczają posługiwanie się przekazem przez kupców babilońskich i greckich. Uwierzytelniony pieczęcią przekaz ułatwiał wypłatę gotówki bez konieczności jej przewożenia. Tego typu operacje bardzo ułatwiały handel z Dalekim Wschodem od czasów jego podboju przez Aleksandra Macedońskiego. Realizowanie przekazów pieniężnych w kantorach przy wykorzystaniu pieniądza obrachunkowego miało duże znaczenie również w państwie rzymskim. Po jego upadku zwyczaj ten w Europie Zachodniej ponownie upowszechnili Arabowie i Żydzi, a sprzyjał temu rozwój gospodarki miejskiej i handlu dalekosiężnego.

Pieniądz papierowy

Na masową skalę papierowe znaki pieniężne rozpowszechniły się w XIX i XX wieku, chociaż zastępowanie w obiegu pieniądza kruszcowego papierami wartościowymi znane było już w starożytnych Chinach ponad dwa tysiące lat temu. Początkowo dokumenty te miały charakter kredytowy, wymieniano je na kruszec szlachetny – monety złote, rzadziej srebrne. Występowały w obiegu pod różnymi nazwami, m.in. jako bilety skarbowe, noty państwowe, kwity, banknoty itp. W Europie pierwsze kwity depozytowe wyemitowała Szwecja w 1665 roku. Początkowo banknoty wypisywano ręcznie, dopiero od 1. połowy XVIII wieku zaczęto je drukować. Całkowicie drukowane, włącznie z podpisami, pojawiły się w Anglii sto lat później. Wymienialność banknotów na pieniądz kruszcowy skończyła się wraz z wybuchem I wojny światowej. Na skutek trudności ekonomicznych, banknoty otrzymały kurs przymusowy i stały się niewymienialne.

W Polsce pierwsze pieniądze papierowe – bilety skarbowe, weszły do obiegu w okresie powstania kościuszkowskiego w 1794 roku, w celu pokrycia wzrastającego długu państwowego. Miały kurs przymusowo związany z walutą kruszczową. Wobec niepowodzeń wojsk powstańczych zaufanie do pieniędzy papierowych zmalało, a obieg był niewielki. Kolejne bilety kasowe pojawiły się w okresie Księstwa Warszawskiego (1810), lecz z powodu m.in. potrąceń przy ich wymianie, skarb państwa nie odniósł korzyści. W Królestwie Polskim, dzięki staraniom księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, powołano w 1828 roku Bank Polski w Warszawie, który wyemitował bilety kasowe wymienialne na złote i srebrne monety. Po upadku Powstania Styczniowego zlikwidowano Bank Polski, złotówka została zastąpiona rublem w srebrze, a od lat 70. XIX wieku rublem w złocie, które były w obiegu do 1917 roku. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wprowadzono nową walutę – marki polskie – którą dopiero w 1924 roku, w wyniku reformy Władysława Grabskiego, zamieniono na walutę złotową. Początkowo emitowano bilety zdawkowe, stopniowo wymieniane na monety lub banknoty.

12. Polska, banknoty z lat 1810–1948,
Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. M. Pawłowski

W okupowanej Polsce, obok złotego, jako środek płatniczy wprowadzono markę niemiecką, nadając jej kurs przymusowy 1 mk = 2 zł. Po zakończeniu II wojny światowej, powołany Narodowy Bank Polski przeprowadził w kraju, w wielkiej tajemnicy, w 1950 roku wymianę powojennych banknotów (w relacji 100 : 1), która spowodowała ogromne zubożenie społeczeństwa. Wprowadzenie nowego godła państwowego w 1990 roku skutkowało powtórzeniem emisji banknotów najwyższych nominałów. Ostatnim doniosłym wydarzeniem w historii polskiego pieniądza papierowego była denominacja złotego przeprowadzona w 1995 roku (w relacji 10000 : 1), nie powodująca ujemnych skutków finansowych dla ludności. Wejście Polski do Unii Europejskiej i perspektywa wprowadzenia euro, stanowi zapowiedź zakończenia mennictwa typowo polskich monet i banknotów.

Czeki, karty bankowe

Od kilku dziesięcioleci pieniądz staje się coraz bardziej wirtualny. Zanim wynaleziono komputery, pieniądz był przechowywany w postaci wpisów rachunkowych, a płatności dokonywano poprzez pisemne polecenia, zazwyczaj w formie druków, zwanych czekami. Nowszym udoskonaleniem pieniądza wirtualnego stały się karty plastikowe, których kolebką są Stany Zjednoczone. Pierwsze karty (konsumenckie) wydały w 1917 roku swoim klientom wielkie koncerny handlowe. Uprawniały one do bezgotówkowego zakupu towarów i usług przez wydające je firmy. Pierwsza bankomatowa karta kredytowa została wprowadzona przez amerykański bank w 1951 roku. Od tamtego ważnego dla światowej bankowości momentu sukcesywnie powiększało się grono banków wydających i akceptujących karty płatnicze.

Karty płatnicze pojawiły się w Polsce już pod koniec lat 60. XX wieku. Były to jednak karty wydawane przez banki zagraniczne, którymi turyści mogli regulować w bardzo ograniczonym zakresie swoje płatności, głównie w placówkach związanych z biurem podróży „Orbis”. Krajowy rynek kart płatniczych zaczął się rozwijać w Polsce dopiero z początkiem lat 80. XX wieku. Pierwsza obsługiwana karta należała do Banku PKO SA. W 1991 roku nastąpił prawdziwy boom w bankowości elektronicznej, m.in. została wydana pierwsza karta kredytowa Visa, banki masowo zaczęły wprowadzać do swoich ofert karty płatnicze i kredytowe. Wiązało się to głównie z przeprowadzonymi w naszym kraju po 1989 roku reformami, które wpłynęły również na kształt krajowego sektora bankowego. W kolejnych latach nastąpił dalszy wzrost liczby kart płatniczych, co wynikało z dość bogatej i różnorodnej oferty banków w zakresie kart, która w coraz większym stopniu odpowiadała potrzebom zmieniającego się rynku oraz wymaganiom potencjalnych klientów. Na koniec 2002 roku na rynku było już prawie 17 mln kart bankowych, przy stale utrzymującej się tendencji wzrostowej. Niewątpliwie przyszłość pieniądza należy do jeszcze bardziej udoskonalonych plastikowych kart i komputerów i kto wie, czy w ogóle będzie go można zobaczyć.

Literatura

- Cywiński H., *Z dziejów pieniądza na świecie*, Warszawa 1986.
- Horoszko G., *Mennictwo zachodniopomorskie od XI do XIX wieku*, Szczecin 2010.
- Kiersnowski R., *Pieniądz kruszcowy w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1960.
- Kiersnowski R., *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988.
- Kokociński L., *Pieniądz papierowy na ziemiach polskich*, Warszawa 2000.
- Krzyżanowska A., *Moneta Grecka, cz. I. Okres Helleński i Hellenistyczny*, Warszawa 1972.
- Krzyżanowska A., *Moneta Grecka, cz. II. Emisje okresu Cesarstwa Rzymskiego*, Warszawa 1982.
- Kunisz A., *Pieniądz Republiki Rzymskiej*, Warszawa 1973.
- Mennictwo Cesarstwa Rzymskiego*, Warszawa 1973.
- Mikołajczyk A., *Reforma talarowa w Europie*, Warszawa 1978.
- Mikołajczyk A., *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI–poł. XVIII w.)*, Kraków 1983.
- Piniński J., *Dzieje pieniądza zachodniopomorskiego*, Szczecin 1976.
- Salamon M., *Mennictwo Cesarstwa Bizantyjskiego*, Warszawa 1980.
- Szwagrzyk J.A., *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław 1973.
- Zarys mennictwa europejskiego*, pod red. L. Morawieckiego, t. VII, *Mennictwo średniowieczne*, Kraków 1984.